

małżeństwo i rodzina. Nic też tak dotkliwie nie boli, jak brak miłości między małżonkami albo między rodzicami a dziećmi i brak poczucia bezpieczeństwa we własnym domu. Ten świat proponuje nam znacznie mniejszą „miłość” niż ta, którą proponuje Bóg. Ten świat proponuje „miłość”, która nie stawia żadnych wymagań i która w rzeczywistości jest fikcją. To imitacja miłości, która zawsze rozczarowuje. Nigdy nie rozczarowuje jedynie miłość, którą proponuje Bóg i której uczy nas Jego wcielony Syn – Jezus Chrystus.

Właśnie dlatego najważniejszym celem wychowania chrześcijańskiego jest pomaganie dzieciom i młodzieży w dorastaniu do miłości małżeńskiej i rodzicielskiej. W obliczu negatywnych nacisków niskiej kultury potrzeba obecnie solidniejszego niż dotąd przygotowania dzieci i młodzieży oraz narzeczonych. Najważniejszą rolę do spełnienia mają

w tym względzie rodzice, duszpasterze oraz parafie i katolickie ruchy formacyjne. Szczególna odpowiedzialność w tym względzie ciąży na kapłanach, których rolą jest bezpośrednio przygotowanie narzeczonych do owocnego przyjęcia sakramentu małżeństwa i weryfikacja ich dojrzałości w tym względzie. Przyjęcie sakramentu małżeństwa nie jest bowiem jednym z praw obywatelskich, ale przywilejem dojrzałego ucznia Chrystusa. Wzorem dla małżonków wszystkich czasów jest Maryja i Józef. Oni stworzyli najpiękniejszą historię miłości kobiety i mężczyzny. Historię aż tak piękną, że stali się rodziną Boga. Każde małżeństwo i każda rodzina powołane są do tego, by stawać się Kościołem domowym, w którym wszyscy błogosławią wszystkich i uczą się od Chrystusa kochać siebie nawzajem aż tak, jak On pierwszy pokochał swój Kościół i każdego z nas (por. KKK 1639).

Dariusz Adamczyk

Biblijne „szemrania i tęsknoty” Izraelitów za Egiptem na podstawie Księgi Liczb

Podczas wędrówki na pustyni do ziemi obiecanej, po apostazji pod górą Synaj mają miejsce narzekania Izraelitów opisane w Księdze Liczb. Autor pisze: „Lecz lud zaczął szemrać przeciw Panu narzekając, że jest mu źle” (Lb 11,1a). W Księdze Powtórzonego Prawa znajdują się natomiast słowa: „W Tabeera, Massa i Kibrot-Hattaawa jeszcze drażniliście Pana” (Pwt 9,22; por. Lb 11,1-3)¹. Izraelici już

nie pierwszy raz zaczynają szemrać przeciw Bogu. Chodzi o pożywienie. Bóg karmi Izraela na pustyni zsyłając pokarm w sposób cudowny. Jednak Izraelici przedkładają ponad ten pokarm potrawy, które odpowiadają ich własnym upodobaniom. „Któż nam da mięsa, abyśmy jedli? Wspominamy ryby, któreśmy darmo jedli w Egipcie, ogórki, melony, pory, cebulę i czosnek. Tymczasem tu giniemy, pozbawie-

¹ Por. S. Łach, *Księga Powtórzonego Prawa. Wstęp – Przekład z oryginału – Komentarz – Ekskursy*, Poznań-Warszawa 1971, s. 160 n; J. Blenkinsopp, *Księga Powtórzonego Prawa*, KKB, s. 160.

ni tego wszystkiego. Oczy nasze nie widzą nic poza manną” (Lb 11,4-6)². Nie chodzi jednak o samo naturalne pragnienie mięsa (por. w. 18). Istotą tego grzechu jest tęsknota za ziemią grzechu. W Egipcie Izraelici katali się bożkami i nie odrzucili ich (por. Ez 20,7)³.

Izraelici nie chcą być prowadzeni przez Boga, nie chcą zdać się na Niego. Nie chcą uznać duchowego doświadczenia pustyni, które dopuszcza Bóg, aby dać im poznać, że „nie samym tylko chlebem żyje człowiek, ale człowiek żyje wszystkim, co pochodzi z ust Pana” (Pwt 8,3; por. Mt 4,4). Izraelici wolą pokarm „domu niewoli”. Odrzucają zaś cudowny pokarm wyzwolonych wybrańców Boga. Jawi się tu ponownie ludzka logika rozumowania, odziedziczona po grzechu pierworodnym. Człowiek woli zmysłowy konkret od ufego polegania na Bogu. To pragnienie narodu wybranego zostanie zaspokojone. Zaspokojenie tej pożądlwości łączy się z dotkliwą karą. Wtedy Izraelici zrozumieją, podobnie jak Adam, jaka jest cena przedkładania własnych dróg nad drogi Boże (Lb 11,33)⁴.

1. Bunt w szczytowym momencie realizacji Bożej obietnicy

Autor Księgi Liczb uczy o ślepotcie Izraela, który nie dostrzega niezwykłej dobroci Boga. Buntują się: Datan i Abiram z pokolenia Rubena. Domagają się oni władzy politycznej (Lb 16).

Lewita Korach uzurpuje sobie prerogatywy religijne, zaś Miriam i Aaron uzurpują sobie prerogatywy prorockie (12,2 nn). Największym jednak sprzeniewierzeniem się Bogu jest powszechne szemranie niemal całego Izraela przeciwko Mojżeszowi i bunt wobec Jahwe w Kadesz po powrocie wywiadowców z Kanaanu (Lb 13 n)⁵.

Wspólnota Izraela uwolniona z niewoli egipskiej zawiera przymierze z Bogiem na Synaju i otrzymuje od Boga fundamentalne prawa, które regulują egzystencję ludu wybranego. Ma ona jednak wyraźny wymiar doczesny, ziemski. Ludzie przy trudnościach załamują się i chcą wracać do Egiptu. W pobliżu ziemi obiecanej synowie Izraela zamiast dziękować Bogu, że są tak blisko celu, narzekają, szemrają i buntują się: „Obyśmy byli pomarli w Egipcie, albo tu na pustyni! Czemu nas Pan przywiódł do tego kraju, jeśli paść mamy od miecza, a nasze żony i dzieci mają się stać łupem nieprzyjaciół? Czyż nie lepiej nam będzie wrócić do Egiptu? Mówili więc jeden do drugiego: «Wybierzmy sobie wodza i wracajmy z powrotem do Egiptu»” (Lb 14,2b-4). Ujawnia się tu nieufność Izraela, o której poucza autor Księgi Liczb. Lud ten nie docenia Bożej Opatrzności⁶.

Będąc już przy samej granicy ziemi obiecanej lud chce wracać do Egiptu. Przesadne wieści o obronności miast i wzroście ich mieszkańców (Lb 13,27-33) powodują, że Izraelici postanawiają raczej zginąć na pustyni, niż wejść

2 Por. S. Łach, *Księga Liczb. Wstęp – Przekład z oryginału – Komentarz – Ekskursy*, Poznań-Warszawa 1970, s. 128 n; S. Lyonnet, *Grzech*, STB, s. 306; T. Brzegowy, *Pięcioksiąg Mojżesza*, Tamów 1995, s. 91; C.E. L'Heureux, *Księga Liczb*, KKB, s. 137.

3 Por. A. Jankowski, *Grzech jako historyczna odpowiedź człowieka na odwieczną dobroć Boga*, w: *Drogi zbawienia. Od Biblii do Soboru*, red. B. Przybylski, Poznań-Warszawa-Lublin 1970, s. 41.

4 Por. tamże; S. Lyonnet, *Grzech*, s. 306.

5 Por. S. Łach, *Księga Liczb. Wstęp...*, s. 140 nn; T. Brzegowy, *Pięcioksiąg Mojżesza*, s. 91.

6 Por. S. Łach, *Księga Liczb. Wstęp...*, s. 42 nn, 149; S. Wypych, *Dalsze dzieje Izraela na pustyni (Księga Liczb)*, w: *Wprowadzenie w myśl i wezwanie ksiąg biblijnych*, t. 1: *Pięcioksiąg*, red. J. Frankowski, Warszawa 1987, s. 157; T. Brzegowy, *Pięcioksiąg Mojżesza*, s. 89 n; A. Banaszek, *Pięć pierwszych ksiąg Biblii*, Warszawa 2004, s. 91.

do tego kraju. Ten bunt wybucha wtedy, kiedy historia obietnicy Boga osiąga niemal swój szczytowy punkt. Zamiast radości z rychłego odpoczynku po trudach podróży, następuje nieoczekiwane postanowienie powrotu do dawnego miejsca niewoli lub śmierci na pustyni. Izraelici nie dostrzegają już faktu wybawienia ich przez Jahwe z mocy faraona. Tymczasem książęta kananejscy i ich poddani są tylko słabymi wasalami faraona⁷.

Dotychczasową opiekę Bożą nad ludem przypominają Jozue i Kaleb, którzy przekonują: „Kraj, który przeszliśmy celem zbadania go, jest wspaniałym krajem. Jeśli nam Pan sprzyja, to nas wprowadzi do tego kraju i da nam ten kraj, który prawdziwie opływa w mleko i miód. Tylko nie buntujcie się przeciwko Panu. Nie bójcie się też ludu tego kraju, gdyż ich pochłoniemy. Obrona od niego odstąpi, a z nami jest przecież Pan. Zatem nie bójcie się ich!” (Lb 14,7b-9). Słowa Jozuego i Kaleba nie zmieniają jednak usposobienia ludu, który postanawia ich ukamienować (w. 10a). Izraelici nie słuchają tych, którzy apelują o rozsądek. W tym krytycznym momencie wkracza sam Jahwe: „wtem ukazała się chwala Pana wobec wszystkich Izraelitów nad Namiotem Spotkania” (w. 10b)⁸.

Za ten bunt Izraelici mają być surowo ukarani. Wtedy to Pan rzekł do Mojżesza: „Dokądże jeszcze ten lud będzie Mi uwłaczał? Dokądże wierzyć Mi nie będzie mimo znaków, jakie pośród nich zdziałiałem? Zabiję ich zarazą i zupełnie wytracę, a ciebie uczynię ojcem innego narodu, który będzie większy

i silniejszy, niż oni” (Lb 14,11 n). Istnieje granica bezkarności za uwłaczanie Bogu, za pogardę Jego dobroci oraz za brak ufności, mimo dokonanych przez Niego dzieł. Cuda Jahwe dokonane dla Izraelitów winny ich skłaniać do wiary w Niego. Tymczasem głównym grzechem Izraela jest niewiara. Izraelici nie wierzą w pomoc Jahwe, dlatego Bóg oznajmia Mojżeszowi zamiar ukarania niewiernego ludu przez zarazę (w. 12)⁹.

Jahwe chce wygubić ten lud i tylko wstawieństwo Mojżesza łagodzi Jego gniew (Lb 14,13-20). Mojżesz świadomy swej roli pośrednika znów wznosi prośbę do Boga o przebaczenie temu ludowi (w. 13 n). Powołuje się między innymi na słowa Jahwe wypowiedziane na górze Synaj po apostazji Izraela przez kult złotego cielca: „Niech się okaże, Panie, cała Twoja moc, jak przyobiecałeś mówiąc: Pan cierpliwy, bogaty w życzliwość, przebacza niegodziwość i grzech, lecz nie pozostawia go bez ukarania, tylko karze grzechy ojców na synach do trzeciego, a nawet czwartego pokolenia” (w. 17 n). Zgodnie z tymi słowami Mojżesz prosi zatem Boga o przebaczenie: „Odpuść więc winy tego ludu według wielkości Twego miłosierdzia, tak jak znosiłeś ten lud od Egiptu aż dotąd” (w. 19)¹⁰.

Jahwe ponownie przebacza swemu ludowi, jednak zapowiada: „Wszyscy, którzy widzieli moją chwałę i moje znaki, które działałem w Egipcie i na pustyni, a wystawiali Mnie na próbę już dziesięciokrotnie i nie słuchali mego głosu, ci nie zobaczą kraju, który obiecałem pod przysięgą ich ojcom.

7 Por. S. Łach, *Księga Liczb. Wstęp...*, s. 43; T. Brzegowy, *Pięcioksiąg Mojżesza*, s. 91.

8 Por. S. Łach, *Księga Liczb. Wstęp...*, s. 43, 150 n; S. Wypych, *Dalsze dzieje Izraela na pustyni (Księga Liczb)*, s. 157; T. Brzegowy, *Pięcioksiąg Mojżesza*, s. 91; A. Banaszek, *Pięć pierwszych ksiąg Biblii*, s. 91.

9 Por. S. Łach, *Księga Liczb. Wstęp...*, s. 150 n; S. Wypych, *Dalsze dzieje Izraela na pustyni (Księga Liczb)*, s. 157 n.

10 Por. S. Łach, *Księga Liczb. Wstęp...*, s. 151 n; S. Wypych, *Dalsze dzieje Izraela na pustyni (Księga Liczb)*, s. 158; T. Brzegowy, *Pięcioksiąg Mojżesza*, s. 91.

Żaden z tych, którzy mną wzgardzili, nie zobaczy go” (Lb 14,22 n)¹¹. Następnie ponownie przemówił do Mojżesza i Aarona: „Jak długo mam znosić to przewrotne zgromadzenie szemrzące przeciw Mnie? Słyszałem szemranie Izraelitów przeciw Mnie. (...) Na tej pustyni zniszczają i tutaj pomrą” (ww. 27.35b)¹². Karą Bożą za ten bunt jest decyzja, że Izraelici pozostaną w Kadesz aż do wyginięcia pokolenia, które wyszło z Egiptu (por. ww. 29-35).

2. Dalsze narzekania

Po tym doświadczeniu ludzie narzekają, gdy w okolicy Kadesz brakuje wody. Wtedy również buntują się przeciw Mojżeszowi i Aaronowi: „Lepiej by było, gdybyśmy zginęli, jak i bracia nasi, przed Panem. Czemuście wyprowadzili zgromadzenie Pana na pustynię, byśmy tu razem z naszym bydlęciem zginęli?” (Lb 20,3 n). Narzekają, że Mojżesz wyprowadził ich z Egiptu na pustynię, gdzie giną z braku wody. I znów na prośbę Mojżesza i Aarona Bóg wyprowadza wodę ze skały: „Następnie podniósł Mojżesz rękę i uderzył dwa razy laską w skałę. Wtedy wypłynęła woda tak obficie, że mógł się napić zarówno lud, jak i jego bydło” (w. 11). Jednak za to szemranie zostają ukarani również Mojżesz i Aaron: „Ponieważ Mi nie uwierzyliście i nie objawiście mojej świętości wobec Izraelitów, dlatego wy nie wprowadzicie tego ludu do kraju, który im daję” (w. 12)¹³.

Epizod z Lb 20,1-13 dotyczy nieufności ludu, ale i wątpliwości Mojżesza i Aarona. Nawet ci dwaj wybrańcy Boży zwątpili w dobroć Jahwe przy wodach Meriba. Zostają za to ukarani poprzez zapowiedź, że nie wejdą do ziemi obiecanej. Niedowierzanie Mojżesza doprowadza go do przewinienia. Wydaje się jednak, że to biblijne przesłanie ma na celu nie tyle wyeksponowanie nieufności Mojżesza, co raczej podkreślenie wspaniałomyślności Boga. W tej części Księgi Liczb ukazana została niewierność Izraelitów wobec Jahwe, a jednocześnie niezwykła troska Boga o losy synów narodu wybranego. Pobyt Izraelitów na pustyni stanowi dowód, że ludzie nie mogą ufać sobie, lecz muszą zawierzyć Bogu i Jego miłosierdziu¹⁴.

Kolejny raz Izraelici tracą cierpliwość, szemrzą i buntują się przeciwko Mojżeszowi i Bogu podczas drogi od góry Hor w kierunku Morza Czerwonego (por. Lb 21,4). Owa niecierpliwość powoduje szemranie: „I zaczęli mówić przeciw Bogu i Mojżeszowi: «Czemu wyprowadziliście nas z Egiptu, byśmy tu na pustyni pomarli? Nie ma chleba ani wody, a uprzykrzył się nam już ten pokarm mizerny»” (w. 5). Ludzie udręczeni długim marszem skarżą się. Wypowiadają tu niemal te same zarzuty, jakie podnosili ich ojcowie na początku podróży. Narzekają na brak wody i chleba oraz na „pokarm mizerny”¹⁵.

11 Por. S. Łach, *Księga Liczb. Wstęp...*, s. 152.

12 Por. S. Wypych, *Dalsze dzieje Izraela na pustyni (Księga Liczb)*, s. 158. Więcej na temat szemrania w Piśmie Świętym patrz: B. Zbroja, *Biblijne „szemranie”*, RBL 1 (2005), s. 29-42.

13 Por. S. Łach, *Księga Liczb. Wstęp...*, s. 188 n; S. Wypych, *Dalsze dzieje Izraela na pustyni (Księga Liczb)*, s. 158; T. Brzegowy, *Pięcioksiąg Mojżesza*, s. 88, 149; C.E. L'Heureux, *Księga Liczb*, s. 141 n.

14 Por. S. Wypych, *Dalsze dzieje Izraela na pustyni (Księga Liczb)*, s. 159; A. Salas, *Wędrowni narodu. Pięcioksiąg i księgi historyczne*, Częstochowa 1998, s. 81 n.

15 Por. S. Łach, *Księga Liczb. Wstęp...*, s. 195; S. Wypych, *Dalsze dzieje Izraela na pustyni (Księga Liczb)*, s. 158; T. Brzegowy, *Pięcioksiąg Mojżesza*, s. 148; C.E. L'Heureux, *Księga Liczb*, s. 142; A. Banaszek, *Pięć pierwszych ksiąg Biblii*, s. 93.

Karą za owo szemranie jest pojawienie się jadowitych węży. Na skutek ukąszeń umiera wielu Izraelitów (por. Lb 21,6). Przerażeni wyznają, że zgrzeszyli i proszą Mojżesza o wstawiennictwo u Boga: „Zgrzeszyliśmy, szemrząc przeciw Panu i przeciwko tobie. Wstaw się za nami do Pana, aby oddalił od nas węże” (w. 7)¹⁶. W odpowiedzi na wstawiennictwo Bóg poleca Mojżeszowi sporządzić węża miedzianego i umieścić go na wysokim palu. Ukąszony człowiek może ocalić życie spoglądając na tego węża (w. 8). Autor pisze: „Sporządził więc Mojżesz węża miedzianego i umieścił go na wysokim palu. I rzeczywiście, jeśli kogo wąż ukąsił, a ukąszony spojrzał na węża miedzianego, zostawał przy życiu” (w. 9). Bóg karze swój lud surowo, lecz równocześnie zapewnia wybawienie dla tych, którzy okażą wiarę patrząc na miedzianego węża. W opowiadaniu o miedzianym wężu Jezus Chrystus dostrzega podobieństwo do skutków swego podwyższenia na krzyżu (por. J 3,14 n)¹⁷.

Autor biblijny wspomina też o grzechu bałwochwalstwa Izraelitów w Szit-tim na terenie Zajordania. Nie potrafili się wtedy na stepach Moabu oprzeć urokowi Moabitek dopuszczając się z nimi cudzołóstwa. „One to nakłaniały lud do brania udziału w ofiarach składanych ich bożkom. Lud spożywał dary ofiarne i oddawał pokłon ich bogom. Izrael przylgnął do Baal-Peora, i gniew Pana zapłonął przeciw niemu” (Lb 25,2 n). Izraelici brali wtedy udział w kulcie ku czci bożka Kemosa, nazwanego tu Baal-Peor.

Spożywali również mięso złożonych w ofierze zwierząt. W ten sposób doszło do ich ścisłego związku z pogańskim bóstwem. Dopuścili się zatem prostytucji sakralnej. Tu gniew Boży uspokaja gorliwość Pinchasa, który występuje przeciwko tym nadużyciom (ww. 7-11)¹⁸.

Podsumowanie

Treść Księgi Liczb dotyczy niewdzięczności ludu względem Boga. Analizowane opowiadania posiadają podobny schemat. Najpierw jest opis sprzeniewierzenia się narodu, następnie wzmianka o karze, wstawiennictwo lub czyn męża Bożego i okazanie przez Boga łaskawości. Schemat ten pełni funkcję wychowawczą. Opowiadania te mają na celu powstrzymanie się od wystąpienia przeciwko Bogu, który jest wymagający także w stosunku do uprzywilejowanych. Nawet Mojżesz i Aaron za brak ufności w moc Jahwe nie wejdą do ziemi obiecanej¹⁹. Szemranie Izraelitów podczas wędrówki przez pustynię oraz tęsknota za Egiptem jako ziemią grzechu jest wyrazem ich niewiary. Opisy te ukazują prawdę, że ludzka niegodziwość nie pozostaje bezkarna. Autor Księgi Liczb ukazuje Boga jako miłosiernego, ale i wymagającego. Żąda On ufności w Jego moc i opiekę nad ludźmi. Szczególnym grzechem obrażającym Jahwe jest brak zaufania i domaganie się coraz to nowych cudów. Takie postępowanie jest kuszeniem Boga²⁰.

16 Por. C.E. L'Heureux, *Księga Liczb*, s. 142.

17 Por. S. Łach, *Księga Liczb. Wstęp...*, s. 195 n; S. Wypych, *Dalsze dzieje Izraela na pustyni (Księga Liczb)*, s. 158; B. Poniży, *Opowiadanie o wężu, znaku ocalenia (Lb 21,4-9) w świetle tradycji biblijnych*, RBL 41 (1988), s. 14-25; T. Brzegowy, *Pięcioksiąg Mojżesza*, s. 148 n; A. Banaszek, *Pięć pierwszych ksiąg Biblii*, s. 93.

18 Por. T. Brzegowy, *Pięcioksiąg Mojżesza*, s. 91, 149.

19 Por. A. Banaszek, *Pięć pierwszych ksiąg Biblii*, s. 93.

20 Por. S. Łach, *Księga Liczb. Wstęp...*, s. 44; T. Brzegowy, *Pięcioksiąg Mojżesza*, s. 91.

Tymczasem w Księdze Powtórzonego Prawa autor napomina: „Pamiętaj o Panu, Bogu twoim, bo On udziela ci siły do zdobycia bogactwa, aby wypełnić dzisiaj przymierze, jakie poprzysiągł twoim przodkom. Lecz jeśli zapomnisz o Panu, Bogu twoim, i pójdziesz za bogami obcymi, aby im służyć i oddawać im pokłon, oznajmiam ci dzisiaj, że zginiesz na pewno” (8,18 n)²¹. Autor biblijny chce przekazać prawdę o jedynym, prawdziwym Bogu Jahwe. Szczególnie podkreśla to w słowach: „Słuchaj, Izraelu, Pan jest naszym Bogiem – Panem jedynym” (Pwt 6,4). Tylko Jemu zatem należy służyć²².

Wszelkie działanie ma być skierowane ku Bogu. Człowiek winien postępować zgodnie z Jego wolą. Taka jest treść przesłania zawartego w słowach: „Będziesz miłował Pana, Boga twojego, z całego swego serca, z całej duszy swojej, ze wszystkich swych sił. Niech pozostaną w twym sercu te słowa, które ja ci dziś nakazuję. Wpisz je twoim synom, będziesz o nich mówił przebywając w domu, w czasie podróży, kładąc się spać i wstając ze snu. Przywiążesz je do swojej ręki jako znak. Niech one ci będą ozdobą przed oczami. Wypisz je na odrzwiach swojego domu i na twoich bramach” (Pwt 6,5-9)²³.

Bibliografia:

- Banaszek A., *Pięć pierwszych ksiąg Biblii*, Warszawa 2004.
 Blenkinsopp J., *Księga Powtórzonego Prawa*, w: *Katolicki komentarz biblijny*, red. W. Chrostowski, Warszawa 2001, s. 151-176.
 Bovati P., *Księga Powtórzonego Prawa (1-11)*, Kraków 1998.
 Brzegowy T., *Pięcioksiąg Mojżesza*, Tarnów 1995.
 Jankowski A., *Grzech jako historyczna odpowiedź człowieka na odwieczną dobroć Boga*, w: *Drogi zbawienia. Od Biblii do Soboru*, red. B. Przybylski, Poznań-Warszawa-Lublin 1970, s. 34-79.
 Jasnos R., *Teologia prawa w Deuteronomium*, Kraków 2001.
 L'Heureux C.E., *Księga Liczb*, w: *Katolicki komentarz biblijny*, red. W. Chrostowski, Warszawa 2001, s. 130-150.
 Lyonnet S., *Grzech*, w: *Słownik teologii biblijnej*, red. X. Leon-Dufour, Poznań 1990, s. 303-314.
 Łach S., *Księga Liczb. Wstęp – Przekład z oryginału – Komentarz – Ekskursy*, Poznań-Warszawa 1970.
 Łach S., *Księga Powtórzonego Prawa. Wstęp – Przekład z oryginału – Komentarz – Ekskursy*, Poznań-Warszawa 1971.
 Ponیزی B., *Opowiadanie o wężu, znaku ocalenia (Lb 21,4-9) w świetle tradycji biblijnych*, RBL 41 (1988), s. 14-25.

21 Por. P. Bovati, *Księga Powtórzonego Prawa (1-11)*, Kraków 1998, s. 126 n.

22 Por. T. Brzegowy, *Pięcioksiąg Mojżesza*, s. 97 nn; P. Bovati, *Księga Powtórzonego Prawa (1-11)*, s. 85 nn.

23 Por. S. Łach, *Księga Powtórzonego Prawa. Wstęp...*, s. 143 nn; S. Wypych, *Testament Mojżesza (Księga Powtórzonego Prawa)*, w: *Wprowadzenie w myśl i wezwanie ksiąg biblijnych*, t. 1: *Pięcioksiąg*, red. J. Frankowski, Warszawa 1987, s. 183 n; P. Bovati, *Księga Powtórzonego Prawa (1-11)*, s. 89 nn; J. Blenkinsopp, *Księga Powtórzonego Prawa*, s. 158 n; R. Jasnos, *Teologia prawa w Deuteronomium*, Kraków 2001, s. 244 nn.

Salas A., *Wędrowka narodu. Pięcioksiąg i księgi historyczne*, Częstochowa 1998.

Wypych S., *Dalsze dzieje Izraela na pustyni (Księga Liczb)*, w: *Wprowadzenie w myśl i wezwanie ksiąg biblijnych*, t. 1: *Pięcioksiąg*, red. J. Frankowski, Warszawa 1987, s. 144-166.

Wypych S., *Testament Mojżesza (Księga Powtórzonego Prawa)*, w: *Wprowadzenie w myśl i wezwanie ksiąg biblijnych*, t. 1: *Pięcioksiąg*, red. J. Frankowski, Warszawa 1987, s. 167-194.

Zbroja B., *Biblijne „szemranie”*, RBL 1 (2005), s. 29-42.

Dr hab. Dariusz Adamczyk jest teologiem, profesorem nadzwyczajnym Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego w Kielcach.

